

SENAHID HALILOVIĆ

UDK 811.163.43*28'27

Filozofski fakultet, Sarajevo

BOSANSKOHERCEGOVAČKI GOVORI I NACIONALNA PRIPADNOST

1. U savremenoj dijalektologiji rasprostranjeno je uvjerenje da je većina varijacija rezultat uzajamnog djelovanja jezičkih i socijalnih faktora.

Unutarnju razvedenost bosanskohercegovačkih dijalekata i jedinica nižeg ranga istraživači često dovode u vezu s podacima o porijeklu stanovništva i o vremenu naseljavanja (odnos: starinci, kojima se priključuje i asimilirano doseljeničko stanovništvo – doseljenici), o vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti (odnosi: muslimani – katolici – pravoslavci; Bošnjaci – Hrvati – Srbi), o veličini etničkih grupa (odnos: manjina – većina) i njihovom socijalnom statusu, o historijskim i komunikacijskim prilikama, geofizičkim odlikama terena i dr.

Naročita pažnja poklanja se značaju seoba (od osmanlijskih osvajanja naovamo, tj. od XV do XIX st.) i posljedicama koje su proizvele na unutarnju raslojenost štokavskoga narječja (npr.: širenje ili smanjivanje teritorije pojedinih dijalekata; prekidanje ili slabljenje geografskoga kontakta između dijalekatskih jedinica koje su ranije bile tješnje povezane; širenje pojedinih dijalekatskih crta, kao što su novoštokavske inovacije u akcenatskom i deklinacijskom sistemu, gubljenje glasa *h*).¹

¹ P. Ivić ističe da su u najvećem dijelu Bosne i Hercegovine (a tako i u Slavoniji, Baranji, Dalmaciji, u dijelovima Vojvodine, Crne Gore i u Sandžaku) seobe "...stvorile razlike prema veroispovestima. Vera, pravoslavna, katolička ili muslimanska, predstavlja u našim krajevima i inače istorijsku kategoriju od prvorazrednog značaja, koja je kao takva prethodila kristalizaciji nacionalnih celina. Seobe su učinile da ovo bitno obeležje etničkih grupa u mnogim krajevima odvaja jedne od drugih nosioce govora različitog porekla – starince od doseljenika ili doseljenike sa dveju različitih strana. Tu vera djeluje kao kočnica govorne nivelacije. U istorijskim uslovima koji su kod nas bili stvoreni, a koji konačno iščezavaju tek u naše dane, razlika u veri značila je i slabije ili nikakvo opštenje i zatvorenost za prenošenje jezičkih osobina. Snaga ove barijere

Razlike između pojedinih bosanskohercegovačkih govora u početku se nisu razvijale brzo, niti istovremeno; one su intenzivirane tek od XV stoljeća, ali je bitno da imaju "...veoma ograničen značaj za sam jezički sistem: razlike se ne odnose na postojanje ili nepostojanje neke kategorije" (npr. foneme), nego samo na rasprostranjenost već postojećih kategorija.² Dakle, imamo uglavnom jedno-obraznost u onome što je razvijeno do XV stoljeća, a razlike koje su uslijedile ipak nam ne dopuštaju da, npr., na arhaičnije akcente, ikavizam, šćakavizam, starije deklinacijske oblike i sl. gledamo kao na specifičnosti samo bošnjačkih govora, jer je sve to – u ovoj ili onoj mjeri – i sastavni dio govora bosanskih Hrvata i bosanskih Srba.³

Za teritoriju Bosne i Hercegovine vrijedi pravilo da su Hrvati bliži po govoru Bošnjacima negoli Srbima. Osobnosti govora Srba najčešće se daju objasniti njihovim istočnohercegovačkim porijeklom, dok se osobnosti u govorima Hrvata i Bošnjaka objašnjavaju najprije socijalnom izolacijom, a onda i utjecajem turskog (i arapskog) jezika na Bošnjake. Za cijelu BiH karakteristično je to da je gubljenje glasa *h* "gotovo svagdje jedina osobina kod koje je govor kat. bliži govoru prav. nego musl. govoru. Inače je redovna pojava da je govor kat. negdje između govora musl. i govora prav. na istom terenu (tako je uostalom i kod glasa *h* – izuzetak je samo u pitanju s kojim se polom kat. slažu u ovom slučaju)."⁴

Kada je riječ, npr., o unutarnjoj razvedenosti *istočnobosanskog dijalekta*, uočene su trojne govorne razlike: *regionalne* (neke dijalekatske osobine poznaju na jednim terenima svi nosioci dijalekta, drugdje su te osobine nepoznate svima), "*vjerske*" (neke dijalekatske osobine poznate su samo pripadnicima jedne ili dviju vjerskih zajednica, bilo na cijelome području dijalekta bilo u pojedinim njegovim dijelovima) i *genetske* (neke osobine ijekavskoščakavskoga dijalekta poznate su samo starincima na cijelome području, dok za njih ne zna stanovništvo koje je ovamo prispjelo od početka XVIII st.). Općenito vrijedi da su *regionalne* razlike (jug; sjever; preciznije – jugozapad: sjeveroistok), kao i *genetske* (one uvjetovane porijeklom i vremenom doseljavanja stanovništva) – u pojedinim slučajevima imamo kombinaciju regionalnih i genetskih razlika – "u intenzitetu i frekvenciji dijalekatskih osobina osjetnije, a često i važnije" nego one koje zavise od *vjerske* pripadnosti; vjerska pripadnost tu igra podređenu ulogu – pojedini teren s cjelokupnim stanovništvom ili ulazi ili ne ulazi u okvir

bila je tolika da bi se danas za Bosnu i Hercegovinu sa susjednim oblastima gotovo mogla načiniti dva lingvistička atlasa: jedan za pravoslavne, a drugi za ostale, sa posebnim i uzajamno manje-više nezavisnim sistemima izoglosa." *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje*, Matica srpska, Novi Sad, 1985, 53-54.

² *N.d.*, 38.

³ Opširnije: A. Peco, *Stazama našega jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985, 24-25.

⁴ D. Brozović, *O problemu ijekavskoščakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, II, Zagreb, 1966, 193. Up. i: Ivić, *n.d.*, 141.

iješć. dijalekta.⁵ Na ovakav način moglo bi se govoriti i o razlikama unutar istočnohercegovačkog i mladeg ikavskog dijalekta (oaza posavskoga ikavskog dijalekta u BiH zahvaća uzak pojas u Bosanskoj Posavini /u okolici Orašja;/ njegovi su nosioci isključivo starosjedioci Hrvati).

2. U nastavku ćemo osmotriti nacionalno markirane crte u pojedinim govornim tipovima jednoga dijalekta – istočnohercegovačkog (i to njegova jugoistočnog poddijalekta; u krajiškom /sjeverozapadnom/ poddijalektu nemamo unutarnju diferenciranost ove vrste – zapadnobosanskom govornom tipu pripadaju uglavnom ijekavski govori Srba koji su iz istočnohercegovačke matice došli u predjele zapadno od Vrbasa tokom XVI i XVII stoljeća). Iz ovoga pregleda vidjet će se da se pojedini govorni tipovi unutar istoga dijalekta razlikuju i s obzirom na udio nacionalno markiranih crta u njima. Inventar tih crta istovjetan je i u istočnobosanskom i mladem ikavskom dijalektu; svuda su specifične samo njihova rasprostranjenost i učestalost.

Istočnohercegovački govorni tip⁶

Razlike u govoru između Bošnjaka i Srba (Hrvata na ovome području nema mnogo i njihov se govor ne razlikuje od govora Srba) “nisu brojne i sve datiraju iz perioda poslije islamizacije”: svode se na gubljenje i zamjene glasova *h* i *f* – Bošnjaci ne znaju za te promjene.

U akcenatskom sistemu i u sintaksi nema nacionalno markiranih crta.

Vokalizam

Kao i u drugim ijekavskim govorima, i ovdje susrećemo *ikavizme*; njihov je broj “neznatan i najčešće ih nalazimo kod muslimana, koji su ih opet primili od muslimana ikavaca iz drugih krajeva”: *siđet*, *siđeli*, *zapòviđeli su*, *pripòviđet* (češće: *šedela...*). U govoru Bošnjaka češće je posvjedočen oblik *mšēc* “što je, nesumnjivo, uticaj ikavskih govora. Tako treba objašnjavati i: *dōli*, *gorīna*, *ōndi*, *vōvdi*, *vōdi*” koje također nalazimo u Bošnjaka. Osim tih nekoliko ikavizama nema nikakvih drugih pojedinosti u zamjeni jata i uopće u vokalizmu kojima bi se razlikovali bošnjački govori u odnosu na druge predstavnike ovoga govora.

Konsonantizam

U vezi sa sudbinom glasova *h* i *f* u granicama istočne Hercegovine A. Peco razlikuje *tri grupe mjesta*: u *prvoj grupi* ti se glasovi najčešće ne izgovaraju; to su mjesta u najbrdovitijim predjelima ove oblasti, nastanjena Srbima; u *drugoj grupi* mjesta žive zajedno Bošnjaci i Srbi, ili samo Srbi, i svi imaju ove glasove, s tim što su u govoru Bošnjaka češći; u *trećoj grupi* mjesta žive samo Bošnjaci (na području bivšeg mostarskog sreza /Podveležje/, nevesinjskog,

⁵ Brozović, *n.d.*, 186.

⁶ Svi su navodi iz: A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, XIV, Beograd, 1964.

gatačkog, bilečkog, trebinjskog i bivšeg ljubinskog sreza) – tu se *h* i *f* čuvaju u svim pozicijama i vrlo se rijetko zamjenjuju drugim glasovima.

Zijev nastao gubljenjem glasa *h* u govoru Srba uklanja se glasovima *v* (*mùva, síva, ùvo...*), *j* (*ñjlove, pròja, snājē...*), *k* (*dādok, òdok, dākē...*) i *g* (*tvòjjjeg, ìdāgū...*); u govoru Bošnjaka svega je nekoliko primjera ove vrste (*stràva, ñjova, izádok*, enkl. *hig*). Sekundarno *h* osobito je često u selima s nacionalno različitim stanovništvom – u govoru Srba: *hàge, hádet, hâlāt, hàmiža, Hádem*; u govoru Bošnjaka: *hàga, hi, him, ùvehla, lāhko*.

Sudbina grupe *hv* u vezi je s izgovorom glasa *h*. Izuzevši oblike *kàhva, kahvènisati*, koji se redovno čuju u govoru Bošnjaka – grupa *hv* u istočnohercegovačkom govornom tipu zapravo i ne postoji: na njenu mjestu imamo *f* (*fàla, fācāj* – i u govoru Bošnjaka i u govoru Srba – u naseljima u kojima oni zajedno žive) ili *v* (*vàla ti, privati, ùvatila...* – u mjestima nastanjenim samo Srbima).

Glas *f* redovno se čuva u govoru Bošnjaka; za taj glas znaju i Srbi (*fina, afèrīm*), ali ga često zamjenjuju sonantom *v* (*vamilija, vèner, Vilip*).

U konsonantizmu istočnohercegovačkog govornog tipa prisutne su još dvije osobenosti u govoru Bošnjaka: prva je u vezi s glasom *l* a druga se tiče *metateze suglasnika*.

U pojedinim bošnjačkim selima okolice Trebinja “imamo glas *lj* znatno palatalniji” od štokavskoga standarda: *zèmlj’a, zèmlj’ē*, kao i: *vājān, vājalo bi*. A Peco smatra da se tu “ogleda uticaj sa strane. Mostar i Sarajevo oduvijek su bili uzor ovdašnjim muslimanima... i nije nemoguće da se i ovdje ta osobina pojavila pod njihovim uticajem”.

Čuvanje izvorne skupine *jr* u riječima orijentalnog porijekla izrazita je osobina govora Bošnjaka: *bajràmluk, bājràk, Mějra*. Pod utjecajem leksike stranog porijekla Bošnjaci najčešće imaju *metatezu* grupe *rj* u riječima slavenskoga porijekla: *gòrje, gòjrela, Kojrènici* (ali i: *izgòrjeli smo*). Govor Srba ne poznaje *metatezirane* forme tipa *gojreti*, ali je u njihovu govoru sekvenca *jr* u leksici orijentalnog porijekla pretrpjela izmjenu: *bàrjak, Bàrjam, Bårjo, Mějra*.

Morfologija

U *oblicima* razlike između Srba i Bošnjaka “nisu tako uočljive kao one u fonetici”. Riječ je o sitnijim pojavama: npr., u službi DILpl. ličnih zamjenica 1. i 2. lica sačuvani su oblici starog instrumentala (*nāmi, vāmi*) – najčešće u Bošnjaka, i to u zoni koja je izloženiya utjecaju centralnohercegovačkog govornog tipa (a u prošlosti su “bili obični kod svih predstavnika ovoga govora”); također su partikule češće u Bošnjaka negoli u Srba i Hrvata i dr.

Kada je riječ o proširivanju osnovnih oblika priloga dodavanjem partikula kao o izrazitoj odlici govora Bošnjaka istočne Hrecegovine, A. Peco dodaje da to ne znači da je u pitanju osobina tuđega porijekla. Ovaj podatak može se

dovesti u vezu s podacima o upotrebi partikula u zapadnohercegovačkim ikavskoštakavskim i zapadnobosanskim ikavskošćakavskim govorima: naime, u tim govorima žene imaju češće oblike s partikulama negoli muškarci. Ovo bi se moglo objasniti činjenicom da zatvorenije sredine ili grupe bolje čuvaju izvorne dijalekatske osobine.

Jugoistočnohercegovački govorni tip⁷

U oblasti Neuma i Popova polja žive Hrvati; Srbi žive u mjestima Trebinjske šume i u dijelu Popovog polja (u Gornjem polju, od Zavale do Poljica); Bošnjaka ima samo na području Donjeg i Gornjeg Hrasna (Cerovo, Sjekose, Višići, Rabrani).

Unutrašnja razvedenost ovoga govornog tipa dvojake je naravi: pored razlika koje su plod ukrštanja tipičnih istočnohercegovačkih i centralnohercegovačkih crta, ovdje su prisutne i razlike uvjetovane nacionalnom pripadnošću govornika.

Nacionalno markirane crte malobrojne su i tiču se isključivo *fonetske* razine (čuvanje i zamjene glasova *h* i *f*; metateza suglasnika).

Bošnjaci čuvaju fonemu *h* bolje od susjeda Hrvata i Srba (u inicijalnoj i medijalnoj poziciji gotovo da i nemamo primjera bez *h*). Konsonant *h* očuvan je dobro i u govoru Hrvata, ali u njim već pretežu forme bez ove foneme. U govoru Srba iščezavanje glasa *h* nesravnjeno je češće od njegova čuvanja – u svim pozicijama.

I u pogledu supstitucija glasa *h* drugim glasovima postoje specifičnosti vezane za nacionalnu pripadnost:

– najnižu frekvenciju zamjena imamo u govoru Bošnjaka (samo: *Šája*, ž. ime – od: *Šáha*);

– Bošnjaci ne znaju za *v* umjesto *h*; kod ostalih je sonant *v* upravo najčešći supstitut foneme *h* (*dùvān*, *krùv*, *pùvā*, *sùv*);

– za razliku od Srba i Hrvata, Bošnjaci nemaju *k* (npr.: *dòđok*, *nájviše* *tk*, *tèpik*) niti *g* (npr.: *òvijeg*, *ùzèg*) umjesto *h*.

Grupa *hv* u Bošnjaka daje isključivo *f* (*fála*, *fáčat*); Hrvati i Srbi poznaju još i *v* < *hv* (*sváčā*, *ùvatijo*, *vála*).

Svi znaju za konsonant *f*. Međutim, jedino u govoru Bošnjaka nemamo zamjenu toga glasa; Hrvati i Srbi imaju ponekad *v* i *p* umjesto *f* (*àsvalta*; *Mùstapić*, *Pilip*, *môga šèpa*).

U govoru Hrvata i Srba sekvenca *jr* izmijenjena je u *rj* u leksici orijentalnog porijekla. Bošnjaci uglavnom imaju forme s izvornim *jr* (*Bàjram*, *bàjrāk*, *Mèjra*), iako i oni znaju za sekundarne oblike sa *rj* (*bàrjāk*, *Mérja*), kao plod utjecaja susjednih srpskih i hrvatskih govora.

Centralnohercegovački govorni tip⁸

⁷ Podaci potječu iz: S. Halilović, *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VII, Sarajevo, 1996.

⁸ Prema: A. Peco, *Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine*, Južnoslovenski filolog, XXV, Beograd, 1962; Isti, *Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini*, Južnoslovenski filolog, XXVII/1-2, Beograd, 1967/1968.

Na području centralne Hercegovine zajedno žive Bošnjaci i Srbi, a “u nekim selima uz njih” i Hrvati, i najveći broj govornih osobina bio im je i ostao isti. Centralnohercegovačkom govornom tipu pripadaju i jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini (nastanjene Srbima i Bošnjacima, doseljenicima iz jekavske /centralne/ Hercegovine). A. Peco ističe da se tipične osobine ovoga govornog tipa mogu razvrstati na: a) one koje su vezane za *religiju* (izgovor glasova *h* i *f*: upravo je prihvaćanje islama znatno doprinijelo njihovu čuvanju u govoru Bošnjaka); b) one koje su svojstvene govoru *čaršije*, odakle su se mogle širiti i u prigradska sela (svodenje dvaju parova afrikata na jedan; to može biti stara zapadnoštokavska osobina potpomognuta stranim utjecajem) i c) *opće*, za koje znaju i Bošnjaci i Srbi i Hrvati.

Vokalizam

U govoru Bošnjaka više je ikavizama negoli u njihovih susjeda, Hrvata i Srba, ali svi imaju: *nisam*, *nismo*, *slipimiš*, *zvizdan*.

Konsonantizam

Bošnjaci u gradovima i nekim prigradskim selima nemaju *č* i *ž* – u njih je redovno: *ćuješ*, *đamija*. Oni također obično nemaju ni *í* i *ń*: *jubav*, *judi*; *negov*, *kenac*. Bošnjaci u okolici Mostara imaju i *mjéko*, *jépo* (*l + je > lé > je*).

Svi nosioci ovoga govornog tipa imaju glasove *h* i *f*, ali ih Bošnjaci upotrebljavaju najdosljednije, a drugi ponekad i tamo gdje im etimologiji nije mjesto, npr. *Akija* mj. *Hakija*, *Hasim* mj. *Asim*.

Sjevernohercegovački govorni tip⁹

U sjevernoj i sjeveroistočnoj (*visokoj*) Hercegovini žive Bošnjaci, Srbi i Hrvati; preovladavaju Bošnjaci i mješovita naselja. Nacionalna diferencijalna obilježja vezana su uglavnom za konsonantizam.

Sudbina glasa *h* zavisi od vjerske pripadnosti, interferencije sistemâ u višenacionalnim sredinama i pozicije u riječi. Bošnjaci ga uglavnom čuvaju (najbolje u orijentalizmima i osobnim imenima, a nešto slabije u riječima slavenskoga postanja; ovo se odnosi, prije svega, na inicijalnu i medijalnu poziciju); u Srba su prilike suprotne: inicijalno *h* izgubljeno je u trećini potvrda, dok su medijalno i finalno *h* gotovo dosljedno uklonjeni. Frekvencija glasa *h* u govoru Hrvata stoji između bošnjačke i srpske.

Supstitucije glasa *h* imaju dvostruko diferencijalno obilježje: teritorijalno i nacionalno. Kada izgube *h* (u leksičkim izuzecima), Bošnjaci dobro podnose hijat. Srbi, međutim, ne podnose hijat, te ga ukidaju sonantima *v* (*dùvān*, *kùvāj*,

⁹ Podaci iz: R. Đurović, *Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, XXXVIII, Beograd, 1992.

sûv), *j* (*nijova*, *snāja*), te glasovima *k* (*kèrōj*, *vđdok*) i *g* (*hīg*, *īg*). I Hrvati ukidaju hijat umetanjem *v* umjesto etimološkog *h* (*dùvān*, *glūv*).

Diferencijalno nacionalno obilježje ima i sekundarno *h*: imaju ga Bošnjaci, i to više u riječima slavenskoga porijekla negoli u orijentalizmima (*hřda*, *hrřpa*, *lāhak*, *mēhko*, zamjeničke enklitike GDApl.: *hī*, *hīm*, *hī*, *hīn*; *hālāi*); u Srba je to marginalna pojava (*hòvcē*, *tāmo-hāmo*, *hāgu*).

Sjeveroistočna je Hercegovina štakavsko-šćakavska: u Bošnjaka i Hrvata preovladuju šćakavizmi nad malobrojnim štakavizmima, a u Srba je suprotno stanje.

Novo jotovanje u kompozitama sa *ići* dosljedno je sprovedeno u visokoj Hercegovini u Bošnjaka i Srba; Hrvati se izdvajaju arhaičnijim oblicima, i to onima sa *-j-* (*dōjēte*, *sājē*).

Bošnjaci imaju geminacije u orijentalizmima (koje su adstratskoga karaktera): *šūćur Allāhu*, *allāhimānet*, u brojevima: *jedānnēstā*, *jedānnēsku*. U njihovom govoru grupa *dn* > ^d*n* / *nn* / *n* (*jēnna*, *glānna*, *jē^dnōm*, *ōpanē*), a grupa *dñ* > *nñ* (*zāññī*).

U dijela Bošnjaka (bjelimičko-zagorski govori) grupa *-čn-* > *-šn-* (*āmišišnu*, *neòbišno*).

Bošnjaci čuvaju grupu *jr* u orijentalizmina (*Bājram*, *bajrāktār*); u Srba i Hrvata imamo i metatezu (*barjāktār*).

Istočnobosanski govorni tip¹⁰

Akcent

Zamjenički akcent i genitivni kvantitet tipa *mēnē*, *tēbē*, *sēbē*, *njēgā*, *kōgā* raširena je osobina, naročito dosljedna u govorima Bošnjaka.

Konsonantizam

Govori Bošnjaka i Srba među sobom pokazuju one razlike koje se i inače, kao razlikovne između njih, javljaju i drugdje.

One se i ovdje u prvom redu odnose na konsonant *h* – očuvan je u Bošnjaka, a gubi se ili zamjenjuje drugim glasovima u govorima Srba. Ovdje se, međutim, izdvaja i jedna osobina koja, opet, čini posebnost u odnosu na istočnohercegovački: u Bošnjaka se javlja i sekundarno *h* u primjerima tipa *kōhci*, *brdāhce*, *po līhcu*, *pūhčāj*, u *Gradāhcu*.

U vezi s izgovorom konsonanta *h* jeste i sudbina grupe *hv*: ona se najčešće zamjenjuje konsonantom *f* u Bošnjaka, a sonantom *v* u Srba.

Treća razlika tiče se izgovora konsonanta *f*: u bošnjačkim govorima on se dosljedno čuva, a srpski ga ili djelimično poznaju ili ga zamjenjuju sonantom *v*.

¹⁰ Podaci preuzeti iz: Dž. Jahić, *ljekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VIII, Sarajevo, 2002.

Geminacija u grupama *dn, dnj, dl, rl* (*glánna, zãniĩĩ, ollèti, Zòllaci*) vrlo je izrazita osobina u govorima Bošnjaka, a vrlo rijetko je od njih primaju govori.

Sonantna geminacija ograničena je na bošnjačke govore (na jedan dio tih govora, tj. na oblast istočne i jugoistočne Bosne), budući da jē rijetko od njih primaju govori bosanskih Srba i bosanskih Hrvata. Pošto je ostala sistemskom odlikom govora Bošnjaka, u literaturi je dovođena u vezu s faktorom međujezičkih kontakata; međutim, riječ je o unutarsistemskoj inovaciji, za koju znaju i ostali južnoslavenski, zapadnoslavenski te istočnoslavenski jezici.

U dobrom dijelu ijekavskoštakavskih istočnobosanskih govora nalazimo pojavu nerazlikovanja parova afrikata u govorima Bošnjaka, osobito na terenu sjeverno od rijeke Prače, u rogatičkom kraju i na području Glasinca.

Morfologija

S izoglosom nerazlikovanja afrikatskih parova u grubim crtama se poklapa i izomorfa promjene imena tipa *Jóvo – Jòvè, Mújo – Mújè*, kao i tvorbeno-akcenatski tip *Jovinica, Mujinica*. Sjeverni govori Bošnjaka imaju tip promjene imenica ženskog roda na *-a* i tip *Jovinica, Mujinica*, dok govori Srba na čitavom terenu i južniji govori Bošnjaka imaju promjenu *Jóvo – Jóva, Mújo – Múja* i tip *Jóvovica, Mújovica*.

Zamjenički enklitički oblici *hi, hin, him* dosljedni su u govorima Bošnjaka na čitavom terenu.

3. Istovjetne nacionalno markirane crte susrećemo i u istočnobosanskom i u mladem ikavskom i u istočnohercegovačkom dijalektu (ovdje smo ih predstavili na primjeru posljednjeg¹¹). Medusobne razlike u govoru Bošnjaka, Srba i Hrvata svode se na čuvanje i zamjene fonema *h* i *f*; geminaciju i metateze u ograničenom skupu riječi, kao i na još pokoju teritorijalno ograničenu osobinu. Iako imaju amblemsku vrijednost, one se postepeno uravnbavaju interferencijom, budući da tri naroda stoljećima žive zajedno, u mješovitim naseljima, ili u neposrednome susjedstvu; zato *regionalne razlike* ostaju u prvome planu, dok je *nacionalna pripadnost* faktor drugostepenoga značaja u raslojavanju bosanskohercegovačkih dijalekata.

Osobine koje identificiraju govornika ili neku grupu češće imaju karakter *kvantitativnih* negoli *kvalitativnih izoglosa*. Naša je dijalektologija, nažalost, još uvijek daleko od kvantitativne analize jezičkih pojava. O pojedinim dijalekatskim osobinama, pa i o onima nacionalno obilježenim, u literaturi susrećemo obavijesti tipa “ima” – “nema”; “često”, “najčešće” – “rijetko”, “sasvim rijetko” i sl. Nadamo se da će se istraživači bh. govora ubuduće više koristiti statističkom metodom, te da ćemo dobiti i karte na kojima će biti pokazano ne samo postojanje pojave nego i njezina učestalost. Tek tada će se i o nacionalnoj diferenciranosti bosanskohercegovačkih govora moći izvoditi egzaktniji zaključci.

¹¹ Pojedini podaci u ovome radu potječu i iz: S. Halilović, *Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VIII, Sarajevo, 2002.

BOSNIAN-HERZEGOVINIAN DIALECTS AND NATIONALITY

Summary

The differences between the dialects of Bosniaks, Serbs and Croats in Bosnia and Herzegovina come down to the preservation and substitution of the phonemes *h* and *f*, the geminating process and metathesis in a restricted group of words, and also to a few territorially restricted features. Even though they have an emblematic value, these differences are gradually being brought to the same level by interference, since the three ethnic groups have been living together for centuries in mixed settlements, or in the close neighbourhood; therefore regional differences remain at the forefront while belonging to a national group is a factor of lower-level significance.